

พ่อค้าชาวซิกข์ ณ หัวเมืองอีสาน¹

Sikh Merchants in the Isan Region of Thailand

อภิรัฐ คำวัง* / Aphirat Kamwang

^aCentre for Bharat Studies at the Research Institute for Languages and Cultures of Asia, Mahidol University, Nakhon Pathom 73170, Thailand

**Corresponding author. Email: api.ramdas@yahoo.com.*

Abstract

The objective of this article is to study the settlement and lives of Sikh merchants in Isan, the northeastern region of Thailand. The Sikhs of Isan initially migrated from Punjab to Bangkok for trade, before moving on to several places in the Isan region, including Nakhon Ratchasima, Khon Kaen, and Ubon Ratchathani. The majority opened fabric and tailor shops. Later, during the Vietnam War, a second wave of Sikhs migrated from Bangkok to other parts of Isan, notably Udon Thani and Nakhon Phanom, where they focused on foreign customers like American soldiers. Today, Thai Sikh families can be found throughout the Isan region with their businesses, although they are small in number. They maintain contact with each other via relatives and common socio-cultural and religious traditions. Their shops and businesses are mainly small-scale retail establishments adapted to and concentrating on local market trends and demand. Most of the newer generation, however, are looking to other kinds of careers more in line with their education, rather than continuing businesses started by their families.

Keywords: Thai Sikh community, Sikh merchants, trade, Isan

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การปรับตัวภายใต้วิถีแห่งซิกข์ในสังคมไทย” สาขาวัฒนธรรมและการพัฒนา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล และได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ 2556

บทคัดย่อ

บทความนี้เน้นการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและการดำรงอยู่ของพ่อค้าชาวซิกซ์ในอีสาน ซึ่งมาจากปัญหา ข้ามมาค้าขายในกรุงเทพฯ ก่อนแล้วจึงขยายสู่อีสาน (นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี) ส่วนใหญ่ทำธุรกิจการค้าขายผ้า ต่อมาช่วงสงครามเวียดนาม ได้ขยายการค้าจากกรุงเทพฯ สู่อีสานอีกซึ่งเป็นการย้ายในระลอกที่สอง โดยเฉพาะที่อุดรธานีกับนครพนม เน้นลูกค้าทหารอเมริกันในช่วงนั้น ปัจจุบันมีครอบครัวชาวไทยซิกซ์ตั้งถิ่นฐานและเปิดร้านค้ากระจายตัวไปอยู่ทั่วอีสาน แต่มีจำนวนน้อย โดยเครือข่ายยังคงติดต่อสื่อสารกันอยู่เป็นประจำและเห็นความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมกับงานศาสนา ส่วนด้านการค้า เป็นกิจการขนาดเล็ก ค้าขายเป็นปัจเจก ประเภทซื้อมาขายไป เน้นลูกค้าชาวท้องถิ่น บางส่วนมีการปรับรูปแบบธุรกิจบ้างตามความต้องการของตลาด ขณะที่ชาวไทยซิกซ์รุ่นใหม่ส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพอื่นตามการศึกษา มากกว่าการสืบทอดกิจการค้าขายของบรรพบุรุษ

คำสำคัญ: ชุมชนชาวไทยซิกซ์ พ่อค้าชาวซิกซ์ การค้า อีสาน

บทนำ

ชาวซิกซ์เริ่มเข้ามาในสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ขณะนั้นอนุทวีปอินเดียเป็นส่วนหนึ่งในอาณานิคมอังกฤษ เฉพาะกลุ่มพ่อค้าชาวซิกซ์ที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ นั้น ได้มีบางส่วนเดินทางต่อ เข้าสู่หัวเมืองอีสานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และต่อมา ในช่วงสงครามเวียดนาม พ่อค้าชาวซิกซ์ที่ค้าขายในกรุงเทพฯ อยู่แล้ว ได้เข้ามาเปิดร้านค้าเพิ่มขึ้นในอีสานอีกครั้งหนึ่งเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีทหารจีไอ² แต่เมื่อสงครามเวียดนามยุติลง การค้าขายของพ่อค้าชาวซิกซ์ในอีสานก็ลดลงด้วยเช่นกัน ส่วนใหญ่ได้ย้ายกลับกรุงเทพฯ หรือไปพื้นที่อื่นแทนส่วนที่ยังอยู่ในอีสานนั้น ได้ย้ายไปเปิดร้านใหม่ตามหัวเมืองอื่นอีก ในทศวรรษปัจจุบัน ยังคงมีครอบครัวพ่อค้าชาวไทยซิกซ์อาศัยอยู่ในอีสานเกือบทุกจังหวัด ซึ่งแต่ละครอบครัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่เปิดร้านค้าหรือค้าขายกับชาวท้องถิ่น

สำหรับการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศาสนาซิกซ์และชาวซิกซ์ในสังคมไทยนั้น แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ โดยลักษณะแรก แบ่งตามสาขาวิชา คือ (1) เป็นการศึกษา

² ทหารจีไอ คำว่า จีไอ หรือ G.I. คือ Government Issue หมายถึง หมายถึง หมายเรียกเข้ารับการเกณฑ์ทหารชาวอเมริกัน

ทางประวัติศาสตร์ ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (2) เป็นการศึกษาด้านปรัชญา ศาสนา ลักษณะที่สอง แบ่งตามประเด็น คือ (1) เป็นการศึกษาเรื่องชาวซิกข์เป็นการเฉพาะ ในมิติใดมิติหนึ่ง ผลการศึกษาที่สำคัญ คือ Sahee (1991) และ Sidhu (1993) ซึ่งถือเป็นการบุกเบิกการศึกษาเรื่องชาวซิกข์ในสังคมไทย โดยเป็นการศึกษาทางประวัติศาสตร์ แสดงหลักฐานของการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการทางการค้าขาย และองค์การศาสนาซิกข์ในสังคมไทย (2) เป็นการศึกษาประเด็นเฉพาะเชิงเปรียบเทียบ โดยมีชาวไทยซิกข์เป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มเป้าหมาย มีการศึกษาในหลายมิติ เช่น การตั้งถิ่นฐาน การสมรส การดนตรี พิธีกรรม ผลการศึกษาที่สำคัญ คือ Kanato (1993) แสดงการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียในเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยทางปรัชญาศาสนาซิกข์เป็นการเฉพาะยังไม่ปรากฏผลงานที่สำคัญ³ ดังนั้น ทำให้ผลการศึกษาวิจัยที่สำคัญเกี่ยวกับศาสนาซิกข์และชาวซิกข์ในสังคมไทย โดยรวมแล้วยังถือได้ว่ามีอยู่อย่างค่อนข้างจะจำกัด และส่วนใหญ่เป็นผลจากการศึกษาในอดีต

บทความนี้แสดงผลจากการศึกษาชาวซิกข์ในสังคมไทยเป็นการเฉพาะ โดยนำเสนอพัฒนาการของกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์ในอีสาน แต่เนื่องจากยังไม่มีผลงานทางวิชาการใดที่แสดงถึงพลวัตของชาวไทยซิกข์ในอีสานในปัจจุบัน ดังนั้น ในการศึกษารั้งนี้จึงได้พยายามจะคลี่คลายเรื่องการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน การปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจ และการดำรงอยู่ของชาวไทยซิกข์ในอีสานซึ่งเป็น “ซิกข์อีสาน” จากการมีถิ่นกำเนิดในอีสาน ขณะเดียวกัน ผลการศึกษายังเป็นการปรับปรุงฐานข้อมูลของชาวซิกข์ในสังคมไทยให้เป็นปัจจุบันด้วย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์ในอีสาน และเพื่อศึกษาการปรับตัวทางสังคมวัฒนธรรม ศาสนา การค้าของครอบครัวชาวไทยซิกข์ในอีสาน

ระเบียบวิธีวิจัย เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2556-2557/ค.ศ. 2013-2014

³ ยกเว้นผลงานประเภทอธิบายประวัติศาสตร์ศาสนาซิกข์ พิธีกรรม ภาษา และบทสวด ซึ่งเป็นผลงานของชาวไทยซิกข์เอง

กระบวนการศึกษาประกอบด้วยการศึกษาจากเอกสารและภาคสนาม สำหรับการศึกษภาคสนาม ใช้เครื่องมือทางการวิจัย ได้แก่ การสำรวจ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ ในพื้นที่ 11 จังหวัด คือ ขอนแก่น อุบลราชธานี นครราชสีมา อุตรดิตถ์ นครพนม อ่างนาจเจริญ ร้อยเอ็ด ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม กรุงเทพฯ

การสำรวจในทุกพื้นที่ เน้นศึกษา 5 ประเด็น คือ (1) ตัวชุมชน (2) คุรุดวารา⁴ (3) การปฏิบัติศาสนกิจ (4) การค้า (5) ครอบครัวชาวไทยซิกข์ โดยอาศัยฐานข้อมูลจากเครือข่ายและเริ่มต้นจากกรุงเทพฯ แล้วเชื่อมโยงสายเครือข่ายติไปยังพื้นที่ต่างๆ

กลุ่มเป้าหมาย คือ ชาวไทยซิกข์ โดยสัมภาษณ์ 25 ครอบครัว จำแนกเป็น 3 กลุ่มลักษณะ คือ (1) กลุ่มที่เกิดและเติบโตในอีสาน (2) กลุ่มที่อาศัยอยู่ในอีสานในปัจจุบัน (3) กลุ่มที่เคยอาศัยอยู่และค้าขายในอีสานในอดีต ทั้งนี้ ชาวไทยซิกข์ในอีสานมีจำนวนน้อย ทำให้การเก็บข้อมูลครั้งนี้จึงไม่สร้างเงื่อนไขการคัดเลือก

ผลการศึกษา

จากผลการศึกษา สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ประเด็น คือ (1) พ่อค้าชาวซิกข์ในสังคมไทย (2) การตั้งถิ่นฐานของพ่อค้าชาวซิกข์ ณ หัวเมืองอีสาน (3) ความเป็นชุมชนของชาวไทยซิกข์ตามหัวเมืองอีสาน (4) การค้าของพ่อค้าชาวซิกข์ตามหัวเมืองอีสาน ซึ่งผลการศึกษา มีรายละเอียด ดังนี้

1. พ่อค้าชาวซิกข์ในสังคมไทย

ชาวซิกข์⁵ (Sikhs) เป็นการเรียกกลุ่มชนตามการนับถือศาสนาซิกข์ (Sikhism) หรือศาสนิกชนซิกข์ ซึ่งเป็นศาสนาที่มีแหล่งกำเนิดในดินแดนปัญจาบ (Punjab)⁶ ตั้งแต่ พ.ศ. 2012/ค.ศ. 1469 ส่วนการเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ชาวซิกข์

⁴ คุรุดวารา (Gurdwara) ศาสนสถานของศาสนาซิกข์ หรือเรียก คุรุทวาร ตามภาษาสันสกฤต หรือนิยมเรียก วัดซิกข์

⁵ สะกด ซิกข์ ตามสมาคมศรีคุรุสิงห์สมา ในเอกสารภาษาไทยมีการสะกดหลายอย่าง ได้แก่ สิข์ ลิก

⁶ เมื่ออนุทวีปอินเดียได้รับเอกราชจากอังกฤษ และมีการแบ่งแยกประเทศอินเดีย-ปากีสถาน พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947 ดินแดนปัญจาบเป็นจุดแบ่ง ทำให้ปัญจาบตะวันออกอยู่ในการปกครองของอินเดีย ปัญจาบฝั่งตะวันตกอยู่ในการปกครองของปากีสถาน

เป็นชาวปัญจาบหรือปัญจาบี (Punjabis) ที่มีภาษาและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ซึ่งมีวิวัฒนาการและผสมผสานมาจากอารยธรรมโบราณทั้งอินเดียและเปอร์เซีย ชาวปัญจาบพูดภาษาปัญจาบเป็นภาษาแม่ ปัจจุบันเฉพาะชาวปัญจาบส่วนใหญ่ในประเทศอินเดียนับถือศาสนาซิกข์

ปัญจาบเป็นดินแดนสุดท้ายของอนุทวีปอินเดียที่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งในอาณานิคมอังกฤษหรือบริษัทอีสต์อินเดีย (East India Company) พ.ศ. 2392/ค.ศ. 1849 และในระหว่างการปกครองของอังกฤษนั้น บุรุษชาวอินเดียหลายกลุ่มเข้าสมัครเป็นทหารรับจ้างของอังกฤษ เรียกว่า ทหารซีปอย (Sepoy) และโดยส่วนใหญ่เป็นทหารชาวซิกข์ได้เดินทางออกจากอนุทวีปอินเดียเพื่อไปปฏิบัติภารกิจทหารให้กับอังกฤษตามพื้นที่อาณานิคม เส้นทางสำคัญเป็นทิศตะวันออกของอนุทวีปอินเดีย เช่น ช่องแคบมะละกา แต่สำหรับประเทศไทยแล้ว ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางการทหารที่ทหารชาวซิกข์เข้ามาปฏิบัติการ

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้มีกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์กลุ่มเล็ก ๆ 2 กลุ่ม เข้ามาค้าขายในไทย คือ (1) กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในช่วงแรกยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐาน เป็นการเดินทางไปมาระหว่างปัญจาบกับกรุงเทพฯ แต่ระยะต่อมาได้เริ่มเช่าสถานที่ที่บ้านหม้อสร้างครุฑวาราชั่วคราว พ.ศ. 2455/ค.ศ. 1912 (2) กลุ่มแม่น้ำปิง เข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2448/ค.ศ. 1905 และได้เลือกตั้งถิ่นฐาน สร้างครุฑวาราที่หลังวัดเกตการาม พ.ศ. 2450/ค.ศ. 1907 เป็นการสร้างครุฑวาราถาวรแห่งแรกในสังคมไทย และนอกจากนี้ ยังมีชาวซิกข์ที่เป็นกลุ่มแรงงานเข้ามารับจ้างในบริเวณฝั่งทะเลอันดามัน (ภูเก็ต) สันนิษฐานว่า เข้ามาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และต่อมาได้ซื้อที่ดินสร้างครุฑวาราถาวรที่ภูเก็ต พ.ศ. 2470/ค.ศ. 1927

เส้นทางหลักของชาวซิกข์ที่เข้ามาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงก่อนและหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 ส่วนใหญ่ใช้ทางเรือ จากอ่าวเบงกอลสู่ช่องแคบมะละกา และการเข้ามาในไทยช่วงนั้น ชาวซิกข์ถือหนังสือเดินทางของรัฐบาลอังกฤษ ในฐานะที่เป็นพลเมืองในอาณานิคม เข้ามาในไทยโดยมีฐานะคนในบังคับอังกฤษ (British subjects) ตามสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. 2398/ค.ศ. 1855

ดังนั้น ชาวซิกข์ 2 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มพ่อค้า 2 กลุ่มย่อย เรียกว่า “อโรรา” (Aroras) กลุ่มแรงงาน 1 กลุ่ม เป็นชาว “ญาดา” (Jats) เฉพาะกลุ่มอโรราที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ นั้น ส่วนใหญ่มาจากหมู่บ้านหรือเมืองเดียวกัน คือ เมืองคุจรานวาลา (Gujranwala) ปัจจุบันอยู่ในปัญจาบตะวันตกหรือปากีสถาน การมากรุงเทพฯ เป็นการชักชวนเฉพาะในหมู่ญาติมิตรและทยอยเข้ามา โดยส่วนหนึ่งในกลุ่มนี้ได้เดินทางต่อเข้าสู่อีสาน ส่วนกลุ่มชาวญาดาในสมัยนั้น ในปัจจุบันแทบจะไม่มีข้อมูลให้สืบค้น

2. การตั้งถิ่นฐานของพ่อค้าชาวซิกข์ ณ หัวเมืองอีสาน

เมื่อกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์เข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ระยะหนึ่งแล้ว มีบางส่วนเข้ามาในอีสาน แต่ในการศึกษานี้ยังไม่พบชัดเจนว่าเริ่มต้นครั้งแรกเมื่อปีใด มีความเป็นไปได้ว่าอาจจะเข้ามาก่อนสงครามโลก ครั้งที่ 1 หากสิ่งที่ปรากฏชัดเจนเกิดขึ้นหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 เมื่อมีพ่อค้าชาวซิกข์บางรายมาเปิดร้านในอีสานและอาศัยอยู่อย่างยาวนานหลายทศวรรษ ในการศึกษาได้แบ่งช่วงของการเข้ามาค้าขายในอีสานเป็น 2 ระลอกหลัก คือ (1) ระลอกแรก คือ ช่วงหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2461/ค.ศ. 1918) ถึงช่วงการแบ่งแยกประเทศอินเดีย-ปากีสถาน (พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947) มีระยะเวลาประมาณ 3 ทศวรรษ (2) ระลอกที่สอง คือ ช่วงสงครามเวียดนาม (พ.ศ. 2508-2511/ค.ศ. 1965-1968) มีระยะเวลาไม่เกินทศวรรษ รายละเอียดดังนี้

ระลอกแรก พื้นที่ที่พ่อค้าชาวซิกข์เข้ามาค้าขายในอีสาน คือ (1) อ.ปากช่อง กับ อ.เมือง จ.นครราชสีมา (2) อ.เมือง จ.อุบลราชธานี (3) อ.เมือง กับ อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น ถือเป็นกรบุกเบิกทางการค้าใน 3 จังหวัด

การเข้ามาในอีสานระลอกนี้ มีปัจจัยเอื้ออย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) ความสามารถที่จะเดินทางได้อย่างอิสระในไทย ในฐานะคนในบังคับอังกฤษ และเป็นคนต่างด้าวที่จดทะเบียนแล้วตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งเอื้อประโยชน์ให้พ่อค้าชาวซิกข์ (2) การพัฒนาภายในของไทย ขณะนั้นมีการขยายเส้นทางรถไฟสู่อีสาน เป็นการขยายความเจริญทางเศรษฐกิจ ซึ่งพ่อค้าชาวซิกข์ก็ได้เล็งเห็นประโยชน์นี้ด้วยเช่นกัน (3) อธิปไตยไม่ตรีและการต้อนรับขับสู้ของชาวท้องถิ่นต่อพ่อค้าชาวซิกข์

ซึ่งเป็นชาวต่างชาติ ต่างศาสนา ต่างภาษา ทำให้พ่อค้าชาวซิกข์สามารถเข้ามาอาศัยอยู่ได้และค้าขายกับชาวท้องถิ่นได้

เฉพาะเรื่องเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ สู่อีสานนั้น (Thai Junior Encyclopedia Project, n.d.) เมื่อ พ.ศ. 2442/ค.ศ. 1899 เปิดเดินรถไฟแก่งคอย-ปากช่อง และขยายถึงนครราชสีมา พ.ศ. 2443/ค.ศ. 1900 ขยายถึงอุบลราชธานี พ.ศ. 2473/ค.ศ. 1930 ต่อมา พ.ศ. 2476/ค.ศ. 1933 เปิดเดินรถไฟนครราชสีมา-ขอนแก่น (ผ่านบ้านไผ่) และ พ.ศ. 2484/ค.ศ. 1941 เดินรถไฟขอนแก่น-อุดรธานี ดังนั้น การขยายเส้นทางรถไฟไปยัง 3 จังหวัด คือ นครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น เกิดขึ้นทั้งช่วงก่อนและหลังสงครามโลก ครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มีพ่อค้าชาวซิกข์เข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ทำให้ได้รับทราบเรื่องนี้ จึงเกิดความสนใจและเดินทางเข้ามาในอีสานเพื่อเลือกทำเลค้าขาย จะเห็นได้ว่า เป็นการเข้าสู่อีสานตามเส้นทางรถไฟนั่นเอง

(1) นครราชสีมา เมื่อประมาณ พ.ศ. 2463/ค.ศ. 1920 (Sidhu, 1993; 110) มีพ่อค้าชาวซิกข์เปิดร้านค้า 27 ร้าน และได้เช่าสถานที่แห่งหนึ่งเป็นคุรุदारาวาชั่วคราวเพื่อการปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน ซึ่งทำให้นครราชสีมากลายเป็นพื้นที่เก่าแก่ของพ่อค้าชาวซิกข์ในอีสานและในสังคมไทยอีกพื้นที่หนึ่ง

(2) ขอนแก่น ช่วง พ.ศ. 2470-2475/ค.ศ. 1927-1932 พ่อค้าชาวซิกข์ในกรุงเทพฯ ย้ายมาที่ขอนแก่น โดยร้านที่มีชื่อเสียงคือ ร้านขอนแก่นสตรี เปิดในราว พ.ศ. 2475/ค.ศ. 1932 ของ อรยัน ซิงห์ (Arjan Singh) กับ การัม ซิงห์ (Karam Singh) และช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน ยังมีอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาที่บ้านไผ่ ร้านค้าในช่วงแรกมี 4-5 ร้าน เช่น ร้านบ้านไผ่สตรีของตระกูลคานียอ ร้านกุหลาบสตรี ซึ่งเปิดร้านก่อนรถไฟถึงบ้านไผ่ราว 1 ปี

(3) อุบลราชธานี การเดินทางมาจนถึงอุบลราชธานีของพ่อค้าชาวซิกข์ ถือได้ว่าเป็นหัวเมืองสุดปลายทาง⁷ที่เข้ามายังอีสาน สันนิษฐานว่า พ่อค้าชาวซิกข์

⁷ สปป.ลาวในสมัยนั้นเป็นส่วนหนึ่งในอาณานิคมของฝรั่งเศส ขณะที่พ่อค้าชาวซิกข์ถือหนังสือเดินทางของอังกฤษ ทำให้ไม่เดินทางต่อไปอีก (การข้ามฝั่งโขง) และการเดินทางจึงมาหยุดที่ริมฝั่งโขงที่อุบลราชธานี

มาเปิดร้านช่วงที่รถไฟถึงอุบลราชธานี พ.ศ. 2473/ค.ศ. 1930 ขณะนั้นมี 16 ครอบครัว เช่น ห้างรัตนยิตส์โตร์ ซึ่งย้ายมาจากบ้านบ้านไผ่สโตร์ ขอนแก่น

ภาพที่ 1 งานเปิดร้านกุหลาบสโตร์ของพ่อค้าชาวซิกข์ใน อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น
ที่มา : Kuar (2012)

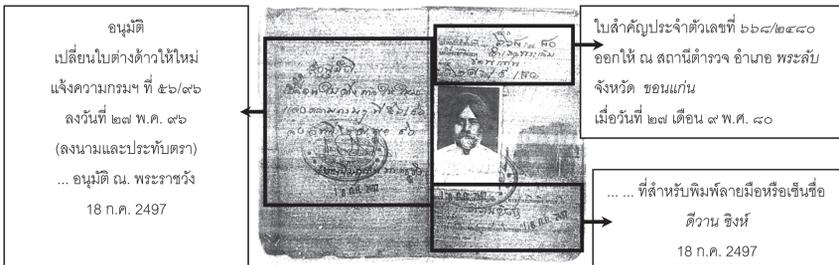
“ตระกูลชาวซิกข์ที่ร่ำรวยในกรุงเทพฯ ตระกูลหนึ่งไปอยู่ขอนแก่น น่าจะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ไปและเปิดร้านขอนแก่นสโตร์ บ้านที่สืบทอดต่อที่ขอนแก่น คือ การัม ซิงห์ กับ อรยัน ซิงห์ ซึ่งคุณลุงการัม ซิงห์ คือผู้ร่วมก่อตั้งร้านที่ใหญ่มากในสาขานั้น เป็นร้านขายผ้า ปัจจุบันทายาทย้ายมาอยู่กรุงเทพฯ ทั้งหมด” (Sachdecha, 2013)

“คุณปู่ย้ายมาจากอินเดียเมื่อ 80 ปีก่อน พร้อมลูก 3 คนมาบ้านไผ่ที่บ้านไผ่มี 4-5 บ้าน คุณพ่อยังอยู่บ้านไผ่ เปิดร้านกุหลาบสโตร์ แต่พี่คนโตย้ายเข้ากรุงเทพฯ

ตอนนั้นมีรถไฟแบบเดิมเชื้อเพลิง จากกรุงเทพฯ นั่งรถไฟไปลงที่โคราชนอน 1 คืน แล้วมาถึงบ้านไผ่ หรือต่อไปร้อยเอ็ด สารคาม กภาพสินธุ์

สมัยนั้นคุณพ่อขายผ้า ลงกระสอบจากกรุงเทพฯ ถ้าไปร้อยเอ็ดไปเกี่ยว ขากลับเอาเงินใส่กระสอบมาบ้าน เก็บเงินจากลูกค้าบ้านนอก เทเงินให้เด็กช่วยกันนับ เป็นเงินรู” (Kuar, 2012)

จากกรณีศึกษาร้านค้าภูหลายสโตร์ แสดงให้เห็นถึงการค้าผ้าของพ่อค้าชาวซิกข์ โดยขนผ้าใส่กระสอบจากเครือข่ายผ้าในกรุงเทพฯ ขึ้นรถไฟมาขายที่บ้านไผ่ และกระจายผ้าไปขายส่งที่ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม โดยอาศัยเกวียนนำไปส่งให้กับชาวท้องถิ่นตามหัวเมืองที่อยู่ห่างเส้นทางรถไฟ เหตุการณ์ลักษณะนี้เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2476/ค.ศ. 1933 ซึ่งบ้านไผ่เป็นชุมทางที่สำคัญตั้งแต่มีรถไฟผ่าน

สำเนาใบสำคัญประจำตัวหรือใบต่างตัว หน้า 1 (ของพ่อค้าชาวซิกข์)
ที่มา : Suriya-amrith (2013)

จากกรณีศึกษา ดีวาน ซิงห์ (Dewan Singh) โดยไปสำคัญประจำตัวหรือใบต่างตัว “ออกให้ ณ สถานีตำรวจ อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น” (ปัจจุบันคือ ต.พระลับ อ.เมือง) เมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2480/ค.ศ. 1937 และต่อมาได้รับการอนุมัติให้เปลี่ยนใบใหม่เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2497/ค.ศ. 1954 โดย “อนุมัติ ณ. พระราชวัง”

พ่อค้าชาวซิกข์รายนี้เข้ากรุงเทพฯ พ.ศ. 2475/ค.ศ. 1932 อายุ 27 ปี ออกจากอนุทวีปอินเดียทางเรือ มาที่ปีนังและนั่งรถไฟเข้าไทย อยู่ในกรุงเทพฯ ราว 5 ปี ภายใต้การดูแลของห้างเกียนซิงห์ นันด์ซิงห์ (Gian Singh Nand Singh)^๘ ต่อมาย้ายมาค้าขายที่ “อำเภอพระลับ” พ.ศ. 2480/ค.ศ. 1937 อายุ 32 ปี (หรือ 4 ปี หลังมีรถไฟนครราชสีมา-ขอนแก่น) กระทั่ง พ.ศ. 2497/ค.ศ. 1954 อายุ 49 ปี ย้ายกลับกรุงเทพฯ รวมค้าขายในอีสาน 17 ปี

^๘ เป็นห้างของพ่อค้าชาวซิกข์ที่ประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจในกรุงเทพฯ ขณะนั้นตั้งอยู่ที่ถนนราชวงศ์

ขณะที่พ่อค้าชาวซิกข์กำลังค้าขายอยู่ในไทย ซึ่งไม่เกินกึ่งศตวรรษ ในระหว่างนั้น อนุทวีปอินเดียได้รับเอกราชจากอังกฤษและมีการแบ่งแยกประเทศ อินเดีย-ปากีสถาน พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947 ดินแดนปัญจาบเป็นจุดแบ่งแยกประเทศ โดยปัญจาบตะวันตกอยู่ในการปกครองของปากีสถาน อันเป็นปัจจัยผลักดันให้ชาวซิกข์ต้องออกจากมาตุภูมิด้วยภาวะจำยอม ทั้งชาวซิกข์และชาวฮินดูย้ายออกจากฝั่งตะวันตก (ปากีสถาน) เข้าสู่ฝั่งตะวันออก (อินเดีย) สำหรับพ่อค้าชาวซิกข์ที่ค้าขายอยู่ในไทยซึ่งมีมาตุภูมิอยู่ในฝั่งตะวันตกก็ต้องตกอยู่ในภาวะพลัดถิ่นและภาวะไร้ที่ดินไปโดยปริยาย ต้องเลือกอยู่ในไทย โดยไม่กลับอินเดีย

การแบ่งแยกประเทศยังได้ส่งผลให้ชาวซิกข์ส่วนหนึ่งอพยพเข้าไทยเป็นจำนวนมาก (เป็นเพียงครั้งเดียว) โดยชาวซิกข์ที่เข้ามาในครั้งนั้นต่างก็มีเครือข่ายอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว จึงได้เลือกเข้ามาสมทบเพิ่มอีกในฐานะคนพลัดถิ่น โดยปรากฏว่ามีชาวซิกข์เข้ามาทุกวัย แต่ส่วนใหญ่ได้อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ มีเพียงส่วนน้อยที่เข้ามาในอีสาน ซึ่งต้องอาศัยการชักชวนของญาติมิตรทางอีสานเป็นหลัก ดังนั้นการแบ่งแยกประเทศเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้ชาวซิกข์เข้ามาในไทยมาก แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลให้เกิดกระจายตัวมาสู่อีสาน

และหลังจาก พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947 ชาวซิกข์ในไทยต้องไปเปลี่ยนหนังสือเดินทางที่ออกให้โดยรัฐบาลอินเดีย (เดิมถือหนังสือเดินทางของอังกฤษ) สำหรับกรณีบุตรหลานที่ถือกำเนิดในไทยนั้น ส่วนใหญ่เลือกให้ถือสัญชาติไทยหรือเลือกให้เป็นชาวไทย (ชาวไทยซิกข์) แต่ยังคงมีบางส่วนที่เลือกถือสัญชาติอินเดีย ส่วนในช่วงหลังจากนี้แล้ว การเข้ามาในไทยของชาวซิกข์จากอินเดียส่วนใหญ่มาจากระบบการสมรสกับชาวไทยซิกข์

ระลอกที่สอง การที่พ่อค้าชาวซิกข์เข้ามาค้าขายในอีสานระลอกนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามเวียดนาม (พ.ศ. 2508-2511/ค.ศ. 1965-1968)

ในระลอกที่สองนี้ สามารถแบ่งชาวซิกข์ที่เข้ามาในอีสานได้เป็น 3 ลักษณะ คือ (1) เป็นพ่อค้าชาวซิกข์ที่เข้ามาอยู่ในไทยแล้วจากระลอกแรก (2) เป็นบุตรหลานที่ถือกำเนิดในไทย โดยมีทั้งผู้ถือสัญชาติไทยและสัญชาติอินเดีย (3) เป็นชาวซิกข์ที่เดินทางมาจากอินเดีย โดยเข้ามาตามระบบการสมรส

ภาวะสงครามเวียดนามเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้พ่อค้าชาวซิกข์เข้ามาค้าขายใน 2 จังหวัด คือ อุตรธานีและนครพนม ตามการตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกา มีทหารจีไอเข้ามาอยู่ในอีสาน (Ministry of Interior cited in Pattha, 2007) พ.ศ. 2505/ค.ศ. 1962 มีการตั้งฐานทัพที่อุตรธานี ต่อมา พ.ศ. 2507/ค.ศ. 1964 มีทหารจีไอประมาณ 8,000 นาย เข้ามาประจำการ

ภาวะสงครามดังกล่าวกลับกลายเป็นโอกาสทางการค้าให้กับพ่อค้าชาวซิกข์ ลูกค้าส่วนใหญ่เป็นทหารจีไอซึ่งถือเงินดอลลาร์ เนื่องจากพ่อค้าชาวซิกข์สามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ มีความคุ้นเคยกับชาวตะวันตก ประกอบกับมีทักษะทางการค้า จึงทำให้พ่อค้าชาวซิกข์ที่ค้าขายในกรุงเทพฯ เข้ามาที่อุตรธานีกับนครพนม

“อากับลูกพี่ลูกน้องมาเปิดร้านที่อุดรฯ อยู่แล้ว ชื่อร้านอุดรสโตร์ จึงมาอยู่กับอา ก่อน ไม่ทราบว่าเขามาอยู่นานแค่ไหน เขาต้องการคนช่วยงาน และอยู่เป็นเพื่อน มาอยู่ที่อุดรฯ พ.ศ. 2501 ต่อมา พ.ศ. 2512 เปิดร้านอินเดียสโตร์อีก

พ.ศ. 2501 มีประมาณ 8 ร้าน หรือประมาณ 40 คน ... ต่อมา พ.ศ. 2510 มีชาวซิกข์ถึง 300 กว่าคน เพราะมีทหารอเมริกันเข้ามา ในแคมป์ที่สนามบินมีอยู่ 25 ร้าน ...” (Singh Kaniyaow, 2013)

เฉพาะที่อุตรธานี พ่อค้าชาวซิกข์เริ่มเข้ามาค้าขายในตัวเมือง (ห้วยหมากแข้ง) ประมาณ พ.ศ. 2500/ค.ศ. 1957 มีประมาณ 8 ร้านหรือประมาณ 40 ราย เช่น ร้านอุดรสโตร์ เป็นต้น แต่การค้าขยายตัวมากที่สุดในช่วงสงครามเวียดนาม มีมากกว่า 300 ราย ร้านอุดรสโตร์จึงเพิ่มสาขาเป็นร้านอินเดียสโตร์ พ.ศ. 2512/ค.ศ. 1969 ส่วนร้านอื่นๆ ขยายการค้าสู่นครพนมด้วย (Sahee, 1991; 171) มีประมาณ 15 ครอบครัว

ภาพที่ 2 คณะพ่อค้าชาวอินเดียในอีสาน ส่วนใหญ่เป็นชาวซิกข์ เข้าร่วมงานกิจกรรมที่ จ.อุดรธานี (ไม่ทราบปีของภาพ)
ที่มา : Singh Kaniyaow (2013)

เมื่อสงครามเวียดนามยุติลงและกองทัพสหรัฐอเมริกาถอนทัพออกจากไทยไปแล้ว ลูกค้าหลักที่เป็นทหารใจเื้อของพ่อค้าชาวซิกข์ก็ออกจากอีสาน จนกลายเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้พ่อค้าชาวซิกข์ส่วนใหญ่ย้ายกลับกรุงเทพฯ หรือไปพื้นที่อื่นแทน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พ่อค้าชาวซิกข์ย้ายเข้าออกอีสานตามทหารใจเื้อในสงครามเวียดนาม

“หลังจาก พ.ศ. 2523 พอสงครามเวียดนามยุติ ทหารอเมริกันก็กลับเมื่อชาวซิกข์เห็นว่าไม่มีชาวอเมริกันเหลืออยู่แล้ว ก็กลับไปกรุงเทพฯ ไปอยู่แถวสุขุมวิท ก็เหลือเพียง 4-5 ร้าน ...” (Singh Kaniyaow, 2013.)

หลังจากระลอกที่สอง (หลังสงครามเวียดนาม) ในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา ครอบครัวชาวไทยซิกข์ยังคงค้าขายตามหัวเมืองอีสานอยู่บ้าง ประมาณ 80-100 ครอบครัว ประกอบด้วย 3 กลุ่มพื้นที่ ดังนี้

(1) กลุ่มพื้นที่เดิมเริ่มแรก 3 จังหวัด คือ นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี โดยร้านค้าในระลอกแรกน่าจะมีมากถึง 100 ร้าน แต่ในทศวรรษปัจจุบัน เหลือประมาณ 50 ร้าน ส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของบรรพบุรุษที่เป็นพ่อค้าชาวซิกข์ในระลอกแรก เฉพาะนครราชสีมาและอุบลราชธานี มีพื้นที่ละประมาณ 20 ครอบครัว ส่วนขอนแก่นมีประมาณ 10 ครอบครัว

(2) กลุ่มพื้นที่ช่วงสงครามเวียดนาม 2 จังหวัด คือ อุตรธานี นครพนม เฉพาะอุตรธานีช่วงก่อนสงครามเวียดนามมี 4-5 ร้าน ขณะที่นครพนมยังไม่มีกา
เปิดร้าน แต่ในช่วงสงคราม ทั้งสองพื้นที่มีร้านค้ากว่า 300 ร้าน แต่ช่วงหลังสงคราม
ก็ทยอยปิดกิจการ ในทศวรรษปัจจุบันทั้งสองพื้นที่มีร้านค้า 5 ร้าน แต่เฉพาะ
นครพนม พ่อค้าชาวซิกข์ช่วงก่อนและหลังสงครามเป็นคนละกลุ่ม โดยกลุ่มที่เคย
เข้ามาช่วงสงครามได้กลับกรุงเทพฯ ส่วนกลุ่มที่เข้ามาช่วงหลังสงคราม ได้ย้ายเข้า
มาแทนที่ ร้านค้าปัจจุบันจึงมีอายุช่วง 3-4 ทศวรรษ

(3) กลุ่มพื้นที่ใหม่ เป็นการกระจายตัวช่วงหลังสงครามเวียดนาม หรือช่วง
3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา รวม 12 จังหวัด⁹ ซึ่งพื้นที่ใหม่เหล่านี้เป็นการกระจายตัว
เพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่และเปิดร้านใหม่ ปัจจุบันร้านค้าในพื้นที่ใหม่มีอายุ 3-4 ทศวรรษ
ในแต่ละพื้นที่มีเพียง 1-2 ครอบครัว หรือ 1-3 ร้าน

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีชาวไทยซิกข์รายใหม่เข้ามาค้าขายอยู่บ้าง
ในกลุ่มพื้นที่เดิม โดยมาจาก 3 ลักษณะ คือ (1) เป็นชาวไทยซิกข์ โดยเป็นการ
ย้ายถิ่นฐานไปมาภายในไทย (2) เป็นชาวซิกข์จากอินเดียที่เข้ามาตามระบบ
การสมรส (3) เป็นชาวซิกข์จากอินเดียที่เข้ามาตามระบบการจ้างงานของ
ชาวไทยซิกข์ ประมาณ 10-20 ราย ทั้งนี้ ในสองลักษณะแรกเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว
และมีสัดส่วนที่น้อย

ขณะเดียวกันมีชาวไทยซิกข์ที่ทยอยออกจากอีสานส่วนใหญ่เข้ากรุงเทพฯ
ทั้งนี้ เนื่องจาก (1) เป็นการศึกษาต่อของรุ่นบุตรหลาน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว
มักจะทำงานในกรุงเทพฯ (2) กลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งบุตรหลานอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ
จึงขอให้ผู้สูงอายุเข้ากรุงเทพฯ เพื่อจะได้ดูแลอย่างใกล้ชิด และนอกจากนี้ ยังมี
ชาวไทยซิกข์บางส่วนเดินทางไปต่างประเทศ เพื่อการศึกษาต่อและทำงาน
ในลักษณะนี้ทำให้เกิดการย้ายถิ่นฐานครั้งใหม่อีก และแสดงให้เห็นว่า การย้าย
ถิ่นฐานของชาวซิกข์ไม่ได้หยุดนิ่ง และใช้ระยะเวลาเป็นช่วงรุ่น

⁹ ภาคอีสานในปัจจุบันมี 20 จังหวัด (พ.ศ. 2554/ค.ศ. 2011) จากการสำรวจข้อมูลชาวไทยซิกข์ในการ
ศึกษานี้ ยังไม่พบว่ามีชาวไทยซิกข์อาศัยอยู่ใน 3 จังหวัด คือ บุรีรัมย์หนองบัวลำภู บึงกาฬ

ดังนั้น ชาวไทยซิกข์ในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งจึงเคยมีประสบการณ์ที่เกี่ยวกับอีสานในมิติใดมิติหนึ่ง ได้แก่ การถือกำเนิดและเติบโตในอีสาน เคยค้าขายในอีสาน เข้ามาเป็นขេยหรือสะใภ้ชาวไทยซิกข์ในอีสาน

3. ความเป็นชุมชนของชาวไทยซิกข์ตามหัวเมืองอีสาน

ความเป็นชุมชนและครุฑวารา จุดเริ่มต้นของพ่อค้าชาวซิกข์ที่เข้ามาอยู่ในอีสานตั้งแต่ระลอกแรก คือการค้าเป็นหลัก โดยไม่ได้คิดคำนึงเรื่องการสร้างชุมชนชาวซิกข์ เนื่องจากมีเหตุผลอย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) เป็นกลุ่มที่มีจำนวนน้อย เป็นการทยอยกันมา (2) เปิดร้านค้าอย่างกระจายตัว โดยเช่าห้องแถว เป็นลักษณะที่แทรกตัวอยู่ในย่านการค้าที่มีพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลเป็นส่วนใหญ่ (3) พ่อค้าชาวซิกข์ยังคงเดินทางไปมาหาสู่กันระหว่างอีสานกับปัญจาบ (ส่วนใหญ่เดินทางผ่านช่องแคบมะละกา) ซึ่งมีส่วนหนึ่งไม่ได้วางแผนที่จะอยู่ในไทยตลอดไป ดังนั้นการปรากฏตัวของพ่อค้าชาวซิกข์ในอีสานจึงพบแต่การเปิดร้านค้า โดยไม่มีการตั้งชุมชน

แม้ว่าจะไม่มีการสร้างชุมชนทางกายภาพ แต่ตามหลักศาสนาซิกข์แล้ว การรวมกลุ่มเพื่อปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันถือว่าชุมชนทางศาสนาได้บังเกิดขึ้นแล้ว (Suriya-amrith, 2004: 37) เรียกว่า “ซังคัต” (Sangkat) คำนี้ตรงกับคำว่า สังคม ในภาษาไทยนั่นเอง และความเป็นชุมชนตามรูปแบบของศาสนาซิกข์จะเกิดความสำเร็จได้เมื่อมีการชุมนุมเจริญธรรม โดยมีองค์ศาสดา¹⁰เป็นศูนย์กลางหรือเป็นองค์ประธาน ในภาษาไทยเรียกว่า “ที่ชุมนุมเจริญธรรม” (holy congregation) ทั้งนี้สามารถจัดตามบ้านร้านค้าของชาวซิกข์ได้ ถือว่าเป็นการชุมนุมชั่วคราว หรือจัดขึ้นในสถานที่กลางเป็นครุฑวาราชั่วคราว ซึ่งพัฒนาไปสู่การสร้างครุฑวาราวถาวร¹¹

ดังนั้น กลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์ในนครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี ต่างก็ได้เริ่มสร้างความเป็นชุมชนทางศาสนาขึ้นตั้งแต่ช่วงแรกของการมาค้าขาย ในระลอก

¹⁰ ศาสนาซิกข์มีศาสดา 2 ลักษณะ คือ ศาสดาในรูปมนุษย์ (องค์ที่ 1-10) และศาสดาในรูปของพระธรรม ในพระมหาคัมภีร์ คือ ศรี กูรู กรันท์ ซาฮิบ (Sri Guru Granth Sahib) เป็นองค์ที่ 11 และเป็นศาสดานี้รันดร์กาล ตั้งแต่ พ.ศ. 2251/ค.ศ. 1708

¹¹ การสร้างครุฑวาราวถาวรมีองค์ประกอบหลายประการ โดยเป็นไปตามหลักศาสนวินัยของซิกข์ เช่น การมีผู้แทนทำหน้าที่ดูแลประจำวัน การจัดให้มีการปฏิบัติศาสนกิจหรือวัตร

แรกนั้น การจัดชุมนุมเจริญธรรมอาศัย 2 วิธีการ คือ (1) จัดตามบ้าน ร้านค้า โดยเลือกบ้านหลังหนึ่งหรือหมู่บ้านเวียนกัน ซึ่งพ่อค้าชาวซิกข์ชอบแก่เลือกวิธีการนี้ (2) จัดหาสถานที่กลาง ด้วยการเช่าสถานที่กลางเป็นครุฑวาราชั่วคราว วิธีการนี้พ่อค้าชาวซิกข์นครราชสีมาและอุบลราชธานีเลือกใช้ ทั้งนี้ การประกอบศาสนกิจร่วมกันจัดขึ้นเฉพาะในวันอาทิตย์และวันสำคัญทางศาสนา

ต่อมา จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ การแบ่งแยกประเทศอินเดีย-ปากีสถาน พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947 ทำให้พ่อค้าชาวซิกข์ที่อยู่ในอีสาน (จากระลอกแรก) ต้องตัดสินใจเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในไทย ทำให้การตั้งถิ่นฐานในอีสานเกิดความชัดเจนขึ้น และกลายเป็นคนพลัดถิ่นอย่างสมบูรณ์ อยู่ในสถานะเดียวกับชาวซิกข์ที่เข้ามาใหม่ (จากการแบ่งแยกประเทศ) แต่กระนั้น ก็ยังไม่มีการสร้างชุมชนชาวซิกข์ และไม่มีแสวงหาพื้นที่เฉพาะเพื่ออาศัยอยู่ร่วมกันในลักษณะชุมชนทางกายภาพ แต่ละครอบครัวแสวงหาพื้นที่เฉพาะ เป็นปัจเจก แต่ยังคงเป็นการกระจายตัวที่เกาะกลุ่มอยู่ในย่านใหญ่เดียวกัน ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ ย่านการค้าบนถนนจอมพล นครราชสีมา

และหลังจาก พ.ศ. 2490/ค.ศ. 1947 เป็นต้นมา การตั้งถิ่นฐานอย่างชัดเจนในอีสานได้ส่งผลให้เกิดการสร้างครุฑวาราชั่วคราวขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางร่วมกันในการชุมนุมเจริญธรรมอย่างเป็นระบบ โดยในแต่ละแห่งมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไปบ้าง (ตามลำดับของการสร้าง) ดังนี้

พื้นที่ลำดับแรก คือ อุบลราชธานี ร้านรัตนยิตส์โตร์บริจาคที่ดินเพื่อสร้างครุฑวาราชั่วคราว คาดว่าสร้างขึ้นหลัง พ.ศ. 2500/ค.ศ. 1957 ถือเป็นครุฑวาราชั่วคราวแห่งแรกในอีสาน หลังจากเข้ามาค้าขายตั้งแต่วราว พ.ศ. 2473/ค.ศ. 1930 มีพัฒนาการไม่เกิน 3 ทศวรรษ ปัจจุบันมีอายุเกือบ 6 ทศวรรษ รวมระยะเวลาค้าขาย 8 ทศวรรษเศษ

พื้นที่ลำดับที่สอง คือ อุตรธานี สามารถสร้างครุฑวาราชั่วคราว พ.ศ. 2510/ค.ศ. 1967 แล้วเสร็จเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2511/ค.ศ. 1968 หลังจากที่เข้ามาค้าขายราว พ.ศ. 2500/ค.ศ. 1957 แต่การเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนมากคือช่วงสงครามเวียดนาม จึงทำให้เกิดการสร้างครุฑวาราชั่วคราวขึ้น รวมระยะเวลาค้าขาย 1 ทศวรรษ

พื้นที่ลำดับที่สาม เกิดขึ้นในปีเดียวกัน 2 จังหวัด คือ (1) ขอนแก่น สร้าง
 คุรุวารารถาวร พ.ศ. 2515/ค.ศ. 1972 หลังจากเข้ามาค้าขายราว พ.ศ. 2470/
 ค.ศ. 1927 มีพัฒนาการเกือบ 4 ทศวรรษ รวมระยะเวลาค้าขายเกือบ 9 ทศวรรษ
 (2) นครพนม เป็นการขยายพื้นที่ทางการค้าออกไปจากอุดรธานี เมื่อการค้าขาย
 รุ่งเรืองและจำนวนพ่อค้าชาวซิกข์มีมากมาย ทำให้สามารถรวบรวมทุนทรัพย์ซื้อ
 ที่ดินและสร้างคุรุวารารถาวรใกล้ตลาดอินโดจีน พ.ศ. 2515/ค.ศ. 1972 หลังจาก
 เข้ามาเริ่มค้าขาย พ.ศ. 2512/ค.ศ. 1969 ซึ่งใช้ระยะเวลาเพียง 3 ปี

พื้นที่สุดท้าย คือ นครราชสีมา แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่เก่าแก่ที่สุดสำหรับพ่อค้า
 ชาวซิกข์ในอีสาน แต่การสร้างคุรุวารารถาวรเกิดขึ้นเป็นลำดับสุดท้าย พ.ศ. 2527/
 ค.ศ. 1984 บนถนนจอมพล หลังจากเข้ามาค้าขายและเช่าสถานที่กลางเป็น
 คุรุวารารชั่วคราวครั้งแรกในอีสาน ประมาณ พ.ศ. 2463/ค.ศ. 1920 อาศัยพัฒนาการ
 กว่า 6 ทศวรรษ รวมระยะเวลาค้าขายนาน 9 ทศวรรษเศษ

ภาพที่ 3 ภาพหมู่ในพิธีสถาปนาคุรุวาราร จ.ขอนแก่น พ.ศ. 2515/ค.ศ. 1972
 (มีการถ่ายภาพ 2 ครั้ง แยกบุรุษกับสตรี)

ที่มา : Sachdecha (2013)

จุดเปลี่ยนที่สำคัญเฉพาะอุดรธานีกับนครพนม คือ ช่วงสงครามเวียดนาม
 ทั้งสองพื้นที่กลายเป็นแหล่งค้าขายหลักของพ่อค้าชาวซิกข์ โดยย้ายหรือขยาย
 ร้านค้าจากกรุงเทพฯ เข้ามาเปิดร้านในทั้งสองพื้นที่กว่า 300 ร้าน ส่งผลให้การปฏิบัติ

ศาสนิกจรร่วมกันจำต้องอาศัยสถานที่กลาง ดังนั้น การสร้างครุฑวาราวดารจึงเกิดขึ้นเร็วกว่ากลุ่มพื้นที่ดั้งเดิม แต่การชุมนุมเจริญธรรมก็ดำรงอยู่ได้ไม่นานนัก เมื่อสงครามยุติลง ความเป็นสังคัมหรือชุมชนทางศาสนาก็เริ่มคลายตัวไป บทบาทของครุฑวาราวดารได้ยุติลงและร้างไปในช่วงเวลาต่อมา ขณะที่การชุมนุมเจริญธรรมในนครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี ยังคงธำรงไว้ตามหลักศาสนาสิกข์สืบมาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า มีพัฒนาการที่ค่อยเป็นค่อยไป

สงครามเวียดนามยุติลง ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นที่พ่อค้าชาวจีนในอุดรธาณีกับนครพนมเริ่มกระจายตัวออกไป เฉพาะครอบครัวชาวไทยซิกข์ที่ยังคงเลือกค้าขายในอีสานต่อไปเท่านั้น ได้เริ่มต้นเลือกทำเลเปิดร้านใหม่อีกครั้งในอีสานเป็นการเลือกตั้งถิ่นฐานใหม่โดยไม่เน้นการรวมตัวอยู่ในหัวเมืองเดียวกัน ดังนั้นที่ไหนยังไม่มีร้านค้า จึงเป็นโอกาสของการค้า ซึ่งการเปิดร้านใหม่ในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ครอบครัวชาวไทยซิกข์กระจายตัวไปทั่วอีสาน และหลังจากช่วงเวลานั้นแล้ว ก็ไม่ค่อยจะมีการตั้งถิ่นฐานใหม่ในอีสานอีก

ครุฑวาราวดารในอีสานทั้งหมดเคยมี 5 แห่ง แต่หลังช่วงสงครามเวียดนามเป็นต้นมาจวบจนปัจจุบัน คงมีครุฑวาราวดารที่ยังเป็นที่ชุมนุมเจริญธรรมและปฏิบัติศาสนิก 3 แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ในกลุ่มพื้นที่ดั้งเดิม มีครอบครัวชาวไทยซิกข์อาศัยอยู่และค้าขายอย่างต่อเนื่องนาน 8-9 ทศวรรษ แม้ว่าจะมีจำนวนที่ลดลงและเหลือน้อยก็ตาม

ครุฑวาราวดารทั้งสามนี้ดำเนินงานโดยคณะกรรมการบริหารของแต่ละพื้นที่ ถือเป็นสาขาของสมาคมศรีครุฑสิงห์สภา¹² แต่ครอบครัวชาวไทยซิกข์ที่กระจายตัวอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ไม่ค่อยจะผูกพันหรือเชื่อมโยงกับครุฑวาราวดารทั้งสามแห่งเท่าใดนัก ทั้งนี้ เนื่องจากมีปัจจัยบางประการ ได้แก่ (1) การปฏิบัติศาสนิกของศาสนาซิกข์มีความยืดหยุ่น สามารถปฏิบัติที่บ้านได้ด้วยตนเอง (2) ระยะห่างระหว่างครุฑวาราวดารกับพื้นที่ต่าง ๆ ที่กระจายตัวออกไปไกล (3) เฉพาะในวันสำคัญทางศาสนาซิกข์หรือ

¹² เป็นองค์กรกลางของชาวไทยซิกข์และศูนย์รวมชาวไทยซิกข์แห่งประเทศไทย ซึ่งทำหน้าที่ประการหนึ่งคือ การคัดเลือกศาสนานายกราวอินเดียมาระจำตามครุฑวาราวดาร เพื่อการปฏิบัติศาสนิก (ปัจจุบันอยู่ในสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม)

เรียกว่า “วันใหญ่” มักจะเดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ มากกว่า เพื่อเข้าร่วมปฏิบัติศาสนกิจ พบปะญาติมิตร และติดต่อการค้าในกรุงเทพฯ

การดำรงอยู่ของคฤदारาและชุมชนทางศาสนาของพ่อค้าชาวไทยซิกข์ในอีสาน ในปัจจุบันได้มีบทบาททางสังคมต่อท้องถิ่นด้วย ลักษณะนี้ได้ทำให้ผู้แทนพ่อค้าชาวไทยซิกข์ทำหน้าที่เป็นผู้แทนศาสนาซิกข์ไปโดยปริยาย และเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในงานสำคัญระดับจังหวัด คฤदारาและสังคมวัฒนธรรมบัญญัติมาเป็นตัวแทนของความเป็นอินเดีย และเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องศาสนาซิกข์และอินเดียให้กับโรงเรียนในท้องถิ่น ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นเพียงกลุ่มเดียวจากอินเดียที่ดำรงศาสนาซิกข์อยู่ในท้องถิ่น 3 หัวเมืองของอีสาน

ลักษณะพิเศษของความเป็นชุมชน นับจากหลังช่วงสงครามเวียดนาม เป็นต้นมา ชาวไทยซิกข์ในอีสานได้อาศัยและค้าขายกระจายตัวอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ โดยในพื้นที่ดั้งเดิม ความเป็นชุมชนยังคงมีลักษณะเดิม กล่าวคือ มีเฉพาะชุมชนทางศาสนา มีคฤदारาเป็นศูนย์รวมจิตใจ โดยไม่มีชุมชนชาวซิกข์ในพื้นที่ทางกายภาพเดียวกัน บ้านและร้านค้ากระจายตัวกัน แต่ยังอยู่ในย่านใหญ่เดียวกัน

ส่วนในพื้นที่ช่วงสงครามเวียดนาม พ่อค้าซิกข์ส่วนใหญ่เข้ามาค้าขายเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ทำให้เกิดเป็นชุมชนทางศาสนาขึ้นในอุดรธานีกับนครพนมเฉพาะช่วงระยะเวลาหนึ่งเช่นกัน ขณะนั้นมีคฤदारาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ต่อมาภายหลังคฤदारาจึงร้างไป ครอบครัวชาวไทยซิกข์ที่ยังคงมีอยู่ 2-3 ครอบครัวเน้นการปฏิบัติศาสนกิจในบ้านของตนแทน ไม่ได้ผูกพันกับคฤदारาเดิมและคฤदारาแห่งอื่นมากนัก

ส่วนในพื้นที่ใหม่ มีการกระจายตัวออกไปตามหัวเมืองต่างๆ และในแต่ละพื้นที่มีเพียง 1-3 ครอบครัวเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงเป็นชุมชนทางศาสนาที่ไม่ีสถานที่กลางร่วมกัน การเข้าร่วมปฏิบัติศาสนกิจในคฤदारา 3 แห่งในอีสาน จะเกิดขึ้นตามวาระโอกาสและเป็นครั้งคราว โดยส่วนใหญ่จะเดินทางเข้ากรุงเทพฯ

จากการที่ครอบครัวชาวไทยซิกข์ในอีสานในแต่ละพื้นที่ต่างเป็นเครือญาติกัน ทั้งภายในอีสานและกรุงเทพฯ โดยมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่เสมอ มีการไปมาหาสู่กันตามวาระโอกาส โดยเฉพาะเมื่อมีงานพิธีของตระกูล จะทำให้

เครือข่ายติมารวมกลุ่มกันเป็นครั้ง ๆ ดังนั้น การกระจายตัวอยู่ลักษณะนี้ ทำให้กลายเป็นชุมชนทางไกล (distance community) โดยไม่มีพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเป็นศูนย์กลางในอีสาน แต่ละตระกูลแต่ละครอบครัวต่างเป็นอิสระ คุรุศรุตวาระแต่ละแห่งในอีสานมีบทบาทเฉพาะพื้นที่นั้น ๆ การบริหารจัดการเป็นเอกเทศ

ชุมชนทางไกลนี้เป็นการเชื่อมโยงที่เน้นเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมและการศาสนา โดยไม่เน้นทางการค้า กล่าวคือ แต่ละร้านมีขนาดเล็กและมีลูกค้าเป็นชาวท้องถิ่น แต่ละร้านสั่งสินค้ามาจากกรุงเทพฯ โดยตรง การติดต่อสื่อสารจึงเน้นเรื่องญาติมิตร แม้ว่าอาจจะมีเรื่องการค้าเกิดขึ้นบ้างตามวิสัยของพ่อค้า แต่ไม่พัฒนาความสัมพันธ์ไปสู่การสร้างกลุ่มตระกูลหรือสมาคมทางธุรกิจของพ่อค้าชาวไทยซิกข์ในอีสานแต่อย่างใด

ชุมชนทางไกลเชื่อมเครือข่ายติมาตามหัวเมืองอีสาน กรุงเทพฯ และในพื้นที่อื่นๆ โดยอาศัยการติดต่อสื่อสารผ่านโทรศัพท์ ไปรษณีย์ และการเดินทางไปมาหาสู่กัน ในทศวรรษปัจจุบันชุมชนทางไกลนี้ยังไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพเดียวกัน แต่สามารถสื่อสารได้ง่ายขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร ซึ่งครอบครัวชาวไทยซิกข์ก็ใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

4. การค้าของพ่อค้าชาวซิกข์ตามหัวเมืองอีสาน

การค้าขายในกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์เน้นการซื้อมาขายไป ได้กำไรจากส่วนต่าง โดยสินค้าที่สร้างชื่อและสร้างอัตลักษณ์ให้กับพ่อค้าชาวซิกข์ คือ ผ้าเป็นธุรกิจเริ่มต้นของพ่อค้าชาวซิกข์ส่วนใหญ่ในไทย แต่กระนั้น ทุกรายก็มีได้ผ้าหรือเคยเริ่มจากการค้าผ้าแล้วเปลี่ยนไปเป็นสินค้าประเภทอื่น

จุดเริ่มต้นของการค้าผ้า ได้เริ่มจากการเปิดร้านผ้าตามหัวเมืองและการขายส่งไปตามหมู่บ้าน โดยผ้าสั่งมาจากเครือข่ายซิกข์ ชาวอินเดียกลุ่มต่างๆ และชาวจีนโพ้นทะเลในกรุงเทพฯ (พาหุรัต สำเพ็ง) ทำให้ร้านค้าของครอบครัวชาวซิกข์ในอดีตมี 2 แผนก ฝ่ายบิดาเน้นงานขายส่งตามหมู่บ้าน และให้บุตรคนโต ซึ่งเป็นชาวไทยซิกข์รุ่นแรกประจำร้าน ยกเว้นร้านที่ขายด้วยคนเดียว จะต้องเลือกอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้เกิดกระบวนการชักชวนญาติมิตรที่ปัญหาเข้ามาสมทบเพื่อช่วยกันค้าขาย โดยไม่ว่าจ้างคนนอกหรือชาวท้องถิ่น

การที่บิดาเป็นฝ่ายออกเดินทางไปส่งผ่านนั้น จำต้องอาศัยการสร้างมิตรต่อบุคคลรอบข้าง และจำต้องเรียนรู้ภาษาไทย ภาษาท้องถิ่น และภาษาอื่นเพื่อการติดต่อกับเครือข่าย (ภาษาจีน ภาษาเวียดนาม) ในมิตินี้พ่อค้าชาวซิกข์ถือได้ว่าประสบความสำเร็จจากการค้าในอีสานและสร้างเครือข่ายได้เป็นอย่างดี

เฉพาะในช่วงสงครามเวียดนามนั้น ครอบครัวชาวซิกข์แบ่งสมาชิกมายังอุดรธานีหรือนครพนม ทำให้ครอบครัวที่มีบุตรหลานอยู่ในวัยเด็ก แต่โตพอที่จะทำงานได้ ก็จะส่งมาช่วยงาน เป็นลูกมือ เช่น ทำหน้าที่วัดตัวตัดผ้ากับทหารจีไอ ซึ่งเกิดการถ่ายทอดทักษะการค้าขายในกลุ่มมอโรว่า ขณะเดียวกันบุตรหลานคนโตจะไม่ได้เรียนสูงมากนัก เนื่องจากเป็นช่วงแห่งการสร้างฐานะของครอบครัว ต้องช่วยบิดาค้าขาย

การค้าผ้าในช่วงสงครามเวียดนามเริ่มปรับรูปแบบด้วยการบริการตัดชุด เรียกว่า “ร้านเทเลอร์” (tailor) โดยจะเข้าไปรับคำสั่งซื้อจากทหารจีไอ ในช่วงนี้พ่อค้าชาวซิกข์เริ่มเชื่อมต่อการค้าด้วยการว่าจ้างช่างตัดเย็บชาวท้องถิ่น โดยที่พ่อค้าชาวซิกข์จะควบคุมคุณภาพ (quality control) จึงทำให้เริ่มแบ่งส่วนรายได้สู่ชาวท้องถิ่น

เลือกและไม่เลือกค้าขายในอีสาน การที่สงครามเวียดนามยุติลงได้เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบต่อสภาวะการค้าขายของกลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์ในอีสาน เนื่องจากส่วนใหญ่เน้นค้าขายกับทหารจีไอมากกว่าชาวท้องถิ่น ดังนั้นระยะหลังสงครามเวียดนาม จึงมีทางเลือก 2 ทาง คือ (1) เลือกค้าขายและอยู่ในอีสาน ทางเลือกนี้มีส่วนน้อยเท่านั้น ซึ่งยังคงอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ยังคงเปิดร้านค้าอยู่ในอีสาน เน้นลูกค้าชาวท้องถิ่น (2) เลือกลี้ภัยกรุงเทพฯ หรือเลือกไปพื้นที่อื่น ส่วนใหญ่เลือกเปิดร้านใหม่ตามย่านที่มีชาวต่างประเทศ เช่น ย่านสุขุมวิท เมืองพัทยา ตามชายหาดที่ภูเก็ต เฉพาะเมืองพัทยานั้น ต่อมาสามารถสร้างครุฑวาราดาว ซึ่งเป็นการพัฒนาการหลังจากการย้ายออกไปจากอีสาน

การเลือกตั้งถิ่นฐานในอีสานหลังสงครามเวียดนาม หรือการอยู่ในอีสาน มีเหตุผลอย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) เป็นพ่อค้าชาวซิกข์ที่ชอบอีสาน โดยแต่ละหัวเมืองมีขนาดเล็ก มีค่าครองชีพที่ไม่สูงมากนัก มีสภาพอากาศดี อากาศดีไม่ตรี

ของชาวท้องถิ่น (2) พ่อค้าชาวซีกีต้องตัดสินใจเลือกตั้งถิ่นฐาน เพื่อสร้างครอบครัว และสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะชาวไทยซีกีรุ่นแรกที่มีสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ (3) ด้านการค้า เน้นแสวงหาโอกาสทางการค้ากับชาวท้องถิ่น โดยเฉพาะหัวเมืองที่ยังไม่มีร้านค้าหรือมีจำนวนน้อย

ส่วนการที่ไม่เลือกตั้งถิ่นฐานในอีสาน มีเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ คือ (1) ครอบครัวไม่ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกลุ่มพื้นที่ดั้งเดิมตั้งแต่ระลอกแรก การเข้าสู่อีสานในระลอกที่สองเป็นเพียงการเข้ามาค้าขายชั่วคราว เมื่อสถานการณ์การค้าขายเปลี่ยนทิศทางไป จึงเลือกไปยังพื้นที่อื่นแทน โดยไม่ได้ผูกพันกับพื้นที่ (2) เป็นพ่อค้าชาวซีกีที่เน้นค้าขายอย่างคล่องตัวและเน้นตลาดขนาดใหญ่หรือค้าขายได้ในปริมาณที่มาก

ร้านค้ากับการปรับตัวในอีสาน การค้าผ้าหลังสงครามเวียดนาม แบ่งออกเป็น 2 ช่วง

ช่วงแรก (3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา) เป็นช่วงที่พ่อค้าชาวซีกีเริ่มกระจายตัวทั่วอีสาน เลือกค้าขายกับชาวท้องถิ่น ช่วงดังกล่าวมีความนิยมผ้าจากต่างประเทศ เช่น “ผ้าญี่ปุ่น” “ผ้ารัสเซีย” ถูกกล่าวถึงกันมาก จึงมีบางส่วนไปเป็นตัวแทนขายผ้า เรียกว่า “ทำอิมพอร์ตผ้า” ทั้งในกรุงเทพฯ และอีสาน แต่การค้านี้ต้องลงทุนมาก พ่อค้าชาวซีกีส่วนใหญ่เพิ่งจะสร้างฐานะทางเศรษฐกิจได้ จึงให้ความสนใจแต่เฉพาะการค้าที่ไม่เกินกำลัง

ช่วงที่สอง (2 ทศวรรษที่ผ่านมา) เป็นช่วงที่ไทยกำลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ¹³ โดยเน้นการผลิตภาคอุตสาหกรรม จุดเปลี่ยนที่เป็นจุดวิกฤตของร้านค้า คือ ความนิยมต่อเสื้อผ้าสำเร็จรูปมากกว่า การซื้อผ้าและจ้างตัดเย็บ สิ่งที่เห็นได้ชัดเจน คือ ชุดนักเรียนสำเร็จรูป การเปลี่ยนแปลงนี้พ่อค้าชาวซีกีที่ขายผ้าให้กับชาวท้องถิ่นได้รับผลกระทบโดยตรง พ่อค้าชาวซีกีที่เคยขายผ้ากันอย่างคึกคักจนไม่มีเวลาแม้แต่จะหยุดพักมือเที่ยง ซึ่งเป็นบรรยากาศก่อนเปิดเทอมและช่วงการตัดชุดนักเรียน เรื่องเล่าลักษณะนี้ก็กลายเป็นเรื่องราวในอดีตไป

¹³ ตั้งแต่ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530-2534/ค.ศ. 1987-1991

ร้านค้าบางส่วนต้องปรับตัวเพื่อให้มีรายได้หมุนเวียนและรองรับความต้องการของลูกค้าท้องถิ่น จึงเพิ่มสินค้าประเภทอื่นในร้านผ้า ให้มีความหลากหลาย เช่น เสื้อผ้าไหม ผ้าไหม กระเป๋า รองเท้า ถุงเท้า ถุงมือ ชุดชั้นในสำเร็จรูป ผ้าขนหนู เป็นต้น ดังนั้น ร้านเกี่ยวกับผ้าจึงประกอบด้วย (1) ร้านผ้าที่ขายผ้าเพียงอย่างเดียว (2) ร้านผ้าที่ขายสินค้าประเภทอื่นด้วย (3) ร้านเทลเลอร์ ซึ่งในประเภทนี้พบน้อยมากในอีสาน (4) ร้านขายผ้าผ้าม่าน นอกเหนือจากนี้ ยังหันไปเปิดร้านขายสินค้าประเภทอื่น เช่น เฟอร์นิเจอร์ จักรเย็บผ้า หรือบางร้านได้หันไปประกอบธุรกิจอื่น เช่น ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ธุรกิจเงินผ่อน หรืออาจจะประกอบธุรกิจหลายอย่างในช่วงเวลาเดียวกัน เพื่อให้มีรายได้ที่หมุนเวียนและเป็นการกระจายความเสี่ยงจากการลงทุน

ชาวไทยซิกซ์รุ่นปัจจุบัน ครอบครัวชาวไทยซิกซ์เน้นการศึกษาของบุตรหลานเป็นอย่างยิ่ง ในอดีตที่ผ่านมาส่วนใหญ่นิยมส่งไปศึกษาที่อินเดีย สำหรับในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ชาวไทยซิกซ์รุ่นที่ 2-3 ที่ถือกำเนิดเติบโตในอีสานส่วนใหญ่จะได้ศึกษาต่อและทำงานในกรุงเทพฯ ทำให้ครอบครัวหนึ่งๆ ไม่ได้รวมตัวกันอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพเดียวกัน ครอบครัวหนึ่งๆ มีบ้านร้านค้าในอีสาน และอาจจะมีย่านอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วย หากบุตรหลานเลือกใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วร้านค้าในอีสานที่เปิดมานาน 3-4 ทศวรรษ (จากรุ่นแรก) ก็มีโอกาสสูงที่จะละทิ้งกิจการในอีสาน แม้ว่าจะมีบางส่วนเลือกกลับมาอยู่ในอีสาน แต่จะเลือกอาชีพตามสาขาวิชาและอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับการค้า จึงทำให้ครอบครัวของพ่อค้าขายผ้าไม่จำเป็นต้องมีบุตรหลานค้าผ้า อาชีพอื่นแสดงความก้าวหน้าของครอบครัวตามยุคสมัย ประกอบกับชาวไทยซิกซ์ส่วนใหญ่มีทักษะภาษาอังกฤษดี มีโอกาสเข้าทำงานในอาชีพต่างๆ เช่น วิศวกร แพทย์ คอมพิวเตอร์ ขณะที่บางส่วนเดินทางไปศึกษาต่อและทำงานในกลุ่มประเทศตะวันตกและประเทศที่สื่อสารเป็นภาษาอังกฤษ

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงพอจะคาดการณ์ได้ว่า ช่วง 1-2 ทศวรรษต่อไปนี้ ครอบครัวชาวไทยซิกซ์ในอีสานจะมีจำนวนลดลงอีกและการค้าของชาวไทยซิกซ์ก็จะลดลงตาม เนื่องจากการย้ายออกจากอีสาน ส่วนรูปแบบการค้าจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยที่ไม่ใช้ร้านค้า แต่เฉพาะร้านค้าที่ยังคงมีอยู่ในช่วงนี้จะเป็นการค้าของ

ชาวไทยซิกข์รุ่นแรก ที่มีอายุอยู่ในช่วงวัยกลางคนและผู้สูงอายุ ขณะเดียวกัน อาชีพของชาวไทยซิกข์รุ่นใหม่จะมีความหลากหลายและเฉพาะด้านตามการศึกษา ซึ่งทำให้ไม่เลือกที่จะสืบทอดกิจการร้านค้าของครอบครัว ร้านค้าตามหัวเมืองอีสาน น่าจะไม่มีผู้สืบทอดกิจการต่อ และขณะนี้ก็มีแนวโน้มที่ลดลงอยู่แล้ว บุตรหลานของร้านค้าจึงไม่จำเป็นต้องขายผ้าอีกต่อไป เพราะ “อาชีพอื่นดูดีกว่าเยอะ”

ข้อสรุป

จากการศึกษาในครั้งนี้ สามารถสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ 4 ประการ คือ

ประการแรก การตั้งถิ่นฐานในสังคมไทยและอีสาน : กลุ่มพ่อค้าชาวซิกข์จากปัญจาบทยอยเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสังคมไทยหลายพื้นที่ ทั้งสี่ภาค ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่การเข้ามาจำนวนมากเกิดในช่วงการแบ่งแยกประเทศอินเดีย-ปากีสถาน สำหรับการตั้งถิ่นฐานในอีสานเป็นขยายตัวมาจากกรุงเทพฯ โดยแบ่งออกเป็น 2 ระลอกหลัก ในระลอกแรก เริ่มต้น 3 จังหวัด (นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี) เป็นกลุ่มพื้นที่ดั้งเดิมของชาวไทยซิกข์ในอีสาน เน้นการค้าขายกับชาวท้องถิ่น ปัจจุบันมีพัฒนาการ 8-9 ทศวรรษ ในช่วงการแบ่งแยกประเทศอินเดีย-ปากีสถานนั้น ชาวซิกข์ที่เข้ามาใหม่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ มีเพียงส่วนน้อยที่เข้ามาในอีสานตามการชักชวนของญาติมิตร จนกระทั่งช่วงสงครามเวียดนาม พ่อค้าชาวซิกข์ในกรุงเทพฯ เข้ามาเปิดร้านค้าในอุดรธานี นครพนมจำนวนมาก เน้นค้าขายกับทหารจีไอ แต่เมื่อสงครามยุติลง พ่อค้าชาวซิกข์ส่วนใหญ่ทยอยย้ายออกจากอีสาน มีเพียงส่วนน้อยที่ยังคงอยู่ในอีสานต่อไป แต่ต่างก็แยกย้ายไปค้าขายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ เป็นการตั้งถิ่นฐานใหม่ที่กระจายอยู่ทั่วไปในอีสาน ถือเป็นกลุ่มพื้นที่ใหม่ 12 จังหวัด ปัจจุบันมีพัฒนาการ 3-4 ทศวรรษ ดังนั้น ชาวไทยซิกข์ในอีสานอาศัยอยู่รวม 17 จังหวัด

การจัดกลุ่มพื้นที่เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพื้นที่เดิม กลุ่มพื้นที่ช่วงสงครามเวียดนาม กลุ่มพื้นที่ใหม่ ในการศึกษาครั้งนี้ ถือเป็นสูตรที่ใช้พิจารณาเฉพาะชาวไทยซิกข์ส่วนใหญ่ในอีสาน เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานในอีสานมีความซับซ้อนมากกว่า

ในกรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่นๆ โดยเป็นภูมิภาคเดียวที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างกระจายตัว

ความซับซ้อนของการตั้งถิ่นฐานและการกระจายตัว สืบเนื่องมาจากการย้ายถิ่นที่มากกว่า 2-3 ครั้ง ทั้งการข้ามพรมแดนรัฐชาติและข้ามท้องถิ่น (จากบัญชีไทย จากกรุงเทพฯ สู่อีสาน) การย้ายไม่มีความตายตัว แต่อาศัยการย้ายเพราะการค้าขายเป็นหลัก โดยมีทั้งการกระจายตัวออกไปและการวกกลับมา (จากกรุงเทพฯ มาอีสานและกลับสู่กรุงเทพฯ หรือสู่ภูมิภาคอื่น) ย้ายไปมาภายในอีสาน หรือย้ายไปสู่ประเทศใหม่ (ไปประเทศตะวันตก โดยไม่กลับอินเดีย) ทั้งนี้อาศัยระยะเวลาตั้งแต่หลายทศวรรษจนถึงช่วงหนึ่งรุ่น

ประการที่สอง ความเป็นชุมชน : ชุมชนในลักษณะทางกายภาพมิได้เกิดขึ้นกับชาวไทยซิกข์ในอีสาน แต่เป็นชุมชนตามความหมายทางศาสนาซิกข์ คือ “ที่ชุมนุมเจริญธรรม” ซึ่งเป็นสังคมหรือชุมชนทางศาสนา โดยมีคฤตวาราและองค์ศาสดาเป็นศูนย์กลางจิตใจ ทั้งนี้ เนื่องจากที่ตั้งของบ้านและร้านค้าในแต่ละพื้นที่ต่างอยู่กันอย่างกระจายตัว แต่ยังคงอยู่ในย่านใหญ่เดียวกัน

และจากการตั้งถิ่นฐานอย่างการกระจายตัวหลังสงครามเวียดนาม ช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ชาวไทยซิกข์ในอีสานไม่ได้มีศูนย์กลางที่ชัดเจน การตั้งถิ่นฐานใหม่ไม่ค่อยจะยึดโยงเรื่องความเป็นศูนย์กลางและคฤตวาราเดิม แต่ยังคงเกี่ยวพันฉันทิมิตร ทำให้มีการติดต่อและมีปฏิสัมพันธ์กันในทางสังคมวัฒนธรรมและศาสนาอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดเป็นชุมชนในลักษณะใหม่ ในการศึกษานี้เรียกว่าชุมชนทางไกล จะมีการรวมกลุ่มในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งตามวาระโอกาส

ประการที่สาม การค้าของชาวไทยซิกข์ : ร้านค้าในอีสานเป็นขนาดเล็ก ขยายกิจการจากกำลังของครอบครัว การขยายหรือเปิดร้านใหม่ผูกพันกับการแยกครอบครัวหรือการออกเรือน การค้าจึงเป็นเรื่องปัจเจก

การค้าขายเป็นลักษณะพ่อค้าคนกลาง เน้นซื้อมาขายไปกับชาวท้องถิ่น ส่วนใหญ่มีจุดเริ่มต้นจากการค้าผ้า ซึ่งสั่งจากเครือข่ายในกรุงเทพฯ และในอดีตเคยเดินสายไปขายส่งตามชนบท จุดเปลี่ยนการค้าของพ่อค้าชาวไทยซิกข์ในอีสานในอดีต

แบ่งออกเป็น 3 ครั้งหลัก คือ (1) ช่วงสงครามเวียดนามเป็นจุดเปลี่ยนครั้งแรก พ่อค้าชาวซีกีในกรุงเทพฯ เข้ามาค้าขายในอีสานมากโดยอยู่ตามจังหวัดที่มีทหารจีไอ ซึ่งเป็นลูกค้าหลักในช่วงนั้น มีระยะเวลาที่สั้น ไม่เกิน 1 ทศวรรษ (2) หลังช่วงสงครามเวียดนาม พ่อค้าชาวซีกีส่วนน้อยที่ยังคงค้าขายในอีสานต่อ แต่ได้ย้ายไปอยู่ในพื้นที่ใหม่ กระจายตัวไปเปิดร้านผ้าตามหัวเมืองต่างๆ เน้นลูกค้าชาวท้องถิ่น (3) หลังจากการที่รัฐบาลไทยเน้นการผลิตภาคอุตสาหกรรม ทำให้เสื้อผ้าสำเร็จรูปได้รับความนิยม แต่เป็นวิกฤตของร้านค้าผ้าในท้องถิ่น พ่อค้าชาวซีกีปรับตัวด้วยการเพิ่มสินค้าประเภทอื่นในร้านผ้าตามความนิยมตามความต้องการของลูกค้า หรือเปลี่ยนประเภทสินค้า หรือเปลี่ยนธุรกิจ

ปัจจุบันร้านค้าของชาวไทยซีกีส่วนใหญ่ในอีสานเป็นการดำเนินการของรุ่นแรก ขณะที่บุตรหลานส่วนใหญ่ได้ศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา สนใจประกอบอาชีพตามสาขาวิชา แทนการสืบทอดกิจการเดิมของครอบครัว คาดว่าร้านค้าของชาวไทยซีกีจะทยอยปิดตัวลงในช่วง 1-2 ทศวรรษนี้ ขณะเดียวกัน จะพบชาวไทยซีกีรุ่นใหม่ประกอบอาชีพเฉพาะด้านที่หลากหลาย ซึ่งถือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ค่อยๆ เกิดขึ้น

สำหรับกลุ่มพ่อค้าชาวไทยซีกีในอีสาน เน้นการรวมกลุ่มเฉพาะด้านสังคมและศาสนาเป็นหลัก โดยไม่ได้พัฒนาเครือข่ายความสัมพันธ์หรือขยายไปสู่การรวมกลุ่มทางธุรกิจในลักษณะสมาคมพ่อค้าหรือกลุ่มตระกูลทางธุรกิจแต่อย่างใด และไม่ใช้ประโยชน์จากชุมชนทางไกลหรือชุมชนทางศาสนาไปในทางการค้า

ประการที่สี่ ประโยชน์จากการศึกษา : ผลการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงพลวัตและแสดงข้อคิดคล้ายเกี่ยวกับชาวไทยซีกีในอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบันตามหลักฐานที่ปรากฏและสืบค้นได้ เพื่อจะเป็นฐานข้อมูลและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยด้านอินเดียนศึกษาในสังคมไทยต่อไป หากในอนาคตจะมีหลักฐานใหม่เพิ่มเติม ก็จะช่วยให้ได้ข้อสรุปใหม่เกิดขึ้น โดยสามารถนำผลจากการศึกษาครั้งนี้ไปพัฒนาต่อยอดได้

เอกสารอ้างอิง

- Kanato, Manit. (1993). **The settment pattern of Indians in Chiang Mai city.** MS Thesis (Geography), Graduate School, Chiangmai University.
- Pattha, Pongsak. (2007). **The impact of American bases on socio-economic condition of Udonrthani A.D.1962-1977.** MA thesis (History), Faculty of Arts, Silpakorn University.
- Sahee, Inthira. (1991). **The role of Sri Guru Singha Sabha in Thai society (B.E.2475-2525).** MA thesis (History), Faculty of Arts, Thammasat University.
- Sidhu, M.S. (1993). **Sikhs in Thailand.** Bangkok: Chulalongkorn University.
- Suriya-amrith, Suthep. (2004). *Vithi haeng Sikh.* (In Thai and English) [What is Sikhism]. (n.p.).
- Thai Junior Encyclopedia Project By Royal Command of H.M. the King. (n.d.). **History of Thailand railway.** Retrieved January 30, 2014, from <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=4&chap=7&page=t4-7-infodetail03.html>.

สัมภาษณ์และภาพประกอบ

- Kuar, Jaspal. (2012, December 25). **Interview.** Editor, Sikhism Hymn in Thai Version.
- Sachdecha, Satyapon. (2013, January 20). **Interview.** Manager, Satyapon & Partners Limited.
- Singh Kaniyaow, Davinder Pal. (2013, January 23). **Interview.** Manager, New Daorung Store, Ubonthani.
- Suriya-amrith, Suthep. (2013, August 3). **Interview.** Former. President, Sri Guru Singh Sabha Committee Bangkok.